

Vercruyse, Jos

Nederlandse jezuiten aan de wieg van de Moravische universiteiten

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 1999, vol. 13, iss. Sonderheft, pp. [187]-200

ISBN 80-210-2055-5

ISSN 1211-4979

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/105872>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOS VERCRUYSE

NEDERLANDSE JEZUÏETEN AAN DE WIEG VAN DE MORAVISCHE UNIVERSITEITEN

De apostolische beweeglijkheid om mensen te helpen waar ze in nood zijn, was een kenmerk van het ideaal van de jonge jezuïetenorde, zoals dit in de constituties van de orde herhaaldelijk tot uiting komt¹. Zij gaf aan haar werk het internationale karakter dat reeds vanaf de eerste jaren op een bijna overmoedige wijze werd uitgewerkt. Hieronymus Nadal, één van de leidinggevende jezuïeten van de eerste generatie, sprak van Duitsland – en daarmee was het hele Keizerrijk bedoeld – en India als de twee vleugels die de orde droegen. In het Keizerrijk had men vooral de hervorming en de heropbouw van de katholieke kerk en dus ook de strijd tegen de protestantse reformatie op het oog: Het is echter één van de paradoxen van de orde, dat zij die beweeglijkheid en beschikbaarheid in haar vaandel had geschreven, na minder dan één generatie gebonden was aan onderwijsinstellingen, colleges, seminaries, convicten en universiteiten, die per definitie deze beweeglijkheid afremden. Het is in het raam van deze internationale beschikbaarheid en van de herverdeling van de beschikbare krachten, dat men de aanwezigheid van Nederlandse jezuïeten in Bohemen en Moravië moet zien.

Wanneer ik hier over 'Nederlanders' spreek, bedoel ik paters en broeders die uit de 'Nederlanden', ik zou zelfs 'België' kunnen zeggen, stammen. In de zestiende eeuw bedoelde men daarmee de Zeventien Provinciën. Naar de huidige landsgrenzen zijn dit Nederland, België en Frans-Vlaanderen. De Gelderlander Petrus Canisius noemt zich in zijn pas volledig ontdekte testament in één adem 'Germanus' en 'Belga'². De moedertaal van de 'Nederlanders' was feitelijk Nederlands of Frans. Zo belangrijk was dat niet. Ten slotte waren zij in

¹ Zie: Constituties van de Sociëteit van Jezus, IX, iii, 9.

² Julius Oswald SJ (ed.), *Das Testament des Petrus Canisius. Vermächtnis und Auftrag (= Geistliche Texte SJ, 19)* (Frankfurt am Main: Gruppe für Ignatianische Spiritualität, 1997), p. 36. Nederlandse vertaling: *Petrus Canisius. Een samenspel van geloof en liefde. Brieven en geestelijk testament van de eerste Nederlandse jezuïet*, uitgegeven door Paul Begheyn SJ (Kampen: Kok, 1997), hier p. 132, waar "Belga" zinvol door "Nederlander" vertaald werd.

een orde waar noodzakelijkerwijze meestal Latijn gesproken werd. Wanneer men de taalkennis van de 47 jezuïeten die in 1584 in het college van Olomouc verblijven, bekijkt, is het vlug duidelijk dat Latijn de enige oplossing was om zich verstaanbaar te maken³. Toch wordt in de constituties van de orde uitdrukkelijk gevraagd om een inspanning te doen om de taal van de streek waarin ze werkten te leren om in die taal te kunnen preken⁴. In hoeverre dit feitelijk het geval was, is wel de vraag.

Voor de eerste jezuïeten die in het Habsburgische rijk werkten, betekenden nationale grenzen minder dan dit thans het geval is. Voor Canisius waren Nijmegen en Leuven, de 'Nederlanden' en Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Bohemen één groot werkgebied. Jezuïetisch gezien vormden de Nederlanden sinds 1564 door de verdeling van de Neder-Duitse provincie ('Germania inferior, ad Rhenum') een eigen provincie, de 'Provincia Belgica', die pas in 1612 in een 'Provincia Flandro' – en 'Gallo-Belgica' werd gesplitst. Niet alle Nederlandse jezuïeten die we in Moravië ontmoeten, waren in de Nederlanden tot de orde toegetreden. Een paar deden dit in Keulen, Wenen of Rome.

Terloops zij ook vermeld dat de namen van de paters in soms zeer verscheiden vormen voorkomen, soms als echte familienamen, die dan nog op de meest uiteenlopende wijzen geschreven worden, en soms als oorsprongsnaam. Om welke naam het precies gaat, is daarbij niet altijd even duidelijk. De geboortedata moeten dikwijls berekend worden vanuit de gegevens over de datum van intrede en de leeftijd. Ze zijn bijgevolg weleens approximatief. De bestaande lijsten van Nederlandse jezuïeten zijn trouwens niet volop betrouwbaar⁵.

Het verhaal over de jezuïeten in Moravië, in Olomouc en Brno, begint in Praag. Daar ontmoeten we ook de eerste Nederlander als stichter van het Praagse college, Petrus Canisius. Hij kan als grondlegger van de jezuïtische aanwezigheid in Tsjechië beschouwd worden. Meer dan eens zullen zijn tegenstanders, ook Melanchthon, hem als de 'cynicus Pragensis' aanduiden: "Das ist die Vollkommenheit dieses Cynicus, da der Verfasser diesen Namen vom Hund hat!"⁶. Hij verdient een bijzondere vermelding in zijn jubileumjaar: op 8 mei

³ *Catalogi Personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.*, Ladislaus Lukács S.I. edidit. I: 1551–1600 (MHSJ 117) (Romae: Istitutum Historicum S.I., 1978); II: 1601–1640 (MHSJ 125) (Romae: Istitutum Historicum S.I., 1982). Geciteerd: MHSJ.

⁴ *Constituties* IV, viii, 3.

⁵ Zie de lijst in O.P. [= L. Delplance]: "L'Établissement de la Compagnie de Jésus dans le Pays-Bas et la mission du P. Ribadeneyra à Bruxelles en 1556 d'après des documents inédits", in: *Précis Historiques*, 35 (1886), p. 328–353, die de bron is van enkele taale vergissingen. Ook in *Catalogi Personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.*, I: 1551–1600 (MHSJ 117) en II: 1601–1640 (MHSJ 125), A. Poncelet, *Nécrologe des Jésuites de la Province Flandro-Belge* (Wetteren 1931), p. 20, noot 7 en J. Koláček, *Zilver en zwart [Stříbrný a černý]* (Berchem: Sorores Christi [Theofiel Roucourtstraat 32, 2600 Berchem], 1996), p. 195–203.

⁶ *de Fermento mixto tribus farinae satis*, in: CR 12, 110–111: "Nuper edita est Austriae

1521 werd hij in Nijmegen geboren en hij stierf vierhonderd jaar geleden op 21 december 1597 te Fribourg in Zwitserland. In het begin van juli 1555 was hij in Praag aangekomen om er op uitnodiging van de Roomse Koning Ferdinand I, de broer van de keizer, met Aartshertog Ferdinand de concrete modaliteiten van de oprichting van een college te bespreken en met de materiële realisatie ervan te beginnen.⁷ Van de twaalf jezuïeten, die enkele maanden later, op 21 april 1556, in het Dominikanerklooster van St.Clemens hun nest gebouwd hebben⁸ en er op 8 juli het college openden, waren er zes uit de Nederlanden. De rector Ursmar Goisson (1524–1578) stamt uit Beaumont, Henegouwen. Hij was reeds kanunnik in Thuin toen hij in 1552 met enige voorafgaande bestuurservaring in het gezelschap binnentrad. De minister – d.i. de man die voor het praktisch beheer in het college en in de communiteit instaat – komt uit Brabant, uit Netersel-Bladel, Magister Cornelius Brogelmans⁹. Johannes Tilianus (de Tilia, van der Linden) komt uit Gelre: vóór zijn afreis uit Rome werd hij tot priester gewijd en als eerste tot doctor in de theologie van het Collegium Romanum gepromoveerd. Hij kreeg als taak scholastische theologie te doceren. Ene magister Willem die niet zo duidelijk te identificeren is, is in de Monumenta als Willem Balmakers uit Antwerpen aangeduid, maar verschijnt in een andere tekst als "Geldrensis". Hij stond in de hoogste klas (de Rethorica) als professor Grieks. In de Poësis vinden we Petrus Sylvius (van den Bossche) uit Sint Lievens Houtem¹⁰. Tenslotte was er ook nog de Vlaamse broeder Roger. De belangrijke nederzetting te Praag werd het uitgangspunt voor de uitstraling in heel Bohemen en Moravië. Het is dan ook niet verwonderen dat in 1562 vanuit Olomouc gevraagd werd om er een college op te richten. Canisius schreef vanuit Augsburg naar Salmeron in Rome:

Catechesis, in qua cum alii multi errores stabiliuntur, tum vero renovatur etiam deliramentum de Monachorum votis... Talis est istius Cynici perfectio, nam et scriptor ille nomen a Cane habet".

- 7 Ph. Überbacher, "Die Gründung des Prager Jesuitenkollegs", in: A. Falkner en P. Imhof (ed.), *Ignatius von Loyola und die Gesellschaft Jesu 1491–1556* (Würzburg: Echter, 1990), p. 359–373.
- 8 Petrus Canisius, *Epistulae et acta*, collegit et adnotationibus illustravit Otto Braunsberger, 8 vol. (Freiburg: Herder 1896–1923), hier: I 767–769; Am 26. Mai 1556 meldet ein Hussit aus Prag einem lutherischen Freund: "Die Jesuiten haben bei uns ihre Nester aufgebaut...". [= Canisius, *Epistulae et acta*...].
- 9 Het is niet duidelijk waarom L. Delplace in zijn lijst beweert dat Brogelmans uit Brugge komt ["L'Établissement de la Compagnie de Jésus dans le Pays-Bas...", *Précis Historiques*, 35 (1886), p. 343]. Deze vergissing had wel gevolgen want ook Braunsberger neemt ze over in Canisius, *Epistulae et acta* I, p. 272, nota 3 en nog recentelijk vindt men ze bij Überbacher. In de catalogi vindt men echter, "Nearselensis" [= Netersel, gem. Bladel] (MHSJ 117, 159) of nog "olim (vóór 1559) quidem leodiensis dioecesis, nunc autem buscoducensis dioecesis..." (ibid., p. 362); "boschoducensis... brabantinus, dioecesis buschoducensis" (ibid., p. 376).
- 10 Zie J. B. Goetstouwers, "Trois Jésuites flamands en Allemagne", *AHSI* 21 (1952), p. 117–146.

Men schrijft me dat men in Praag verwacht dat binnenkort, de Keizer de onzen zal vragen om in Wrocław in Silesië en in Olomouc in Moravië nieuwe colleges op te richten. Ik zal niets beloven. Ik vind nauwelijks de nodige mensen voor Innsbruck en ik ben niet weinig bekommerd om de colleges, vooral dit te Trnava waar vele professoren nodig zijn. Mochten er in onze nood enkele Duitsers naar ons teruggestuurd worden¹¹.

Bij de uitbouw van de werkzaamheden in die streek was nog een andere 'Nederlander' betrokken, pater Nicolaus Lanoyus uit Blandain bij Doornik, één van de leidende persoonlijkheden van de eerste lichter van Nederlandse jezuiteten, die van 1562 tot 1566, naast Canisius voor de Zuid-Duitse provincie (*Germania Superior*) (1556–1569), de eerste provinciaal van de afgescheiden Oostenrijkse provincie was. Als zodanig had hij 'Bohemen' te besturen, dat pas in 1623 een zelfstandige provincie zou worden waartoe ook Olomouc en Brno behoorden. Wij beperken ons onderzoek tot 1619 toen de patres door de opstand van de Boheemse standen tegen de keizer uit Brno en Olomouc werden verdreven.

Ook na deze datum zouden er nog Nederlandse jezuiteten te vermelden zijn. De Luikenaar, Eustachius Remigius, was rector te Olomouc van 1652 tot 1655. Hij stierf er op 12 september 1655 als ziekenverzorger van zijn pestlijdende medebroeders¹². Aan Ludovicus Crasius wijdde pater Josef Kolaček zeer onlangs een hele studie, *Zilver en zwart*¹³. Crasius werd in 1597 in Grevelingen geboren en was kanselier of studieprefect aan de Olomoukse universiteit in de jaren 1637–1639 en 1641–1642. Hij stierf op 20 februari 1677 in het professenhuis bij de St. Nicolaaskerk in Praag. Verder was er nog de alzijdig geleerde mathematicus Theodoor Moretus (1602–1667), – "vir in omni genere scientiarum bene versatus"¹⁴ – een Antwerpenaar uit het geslacht van de bekende boekdrukkers. Als opvolger van de Bruggeling Gregorius van Saint-Vincent (1584–1667), – "na Simon Stevin, de grootste en meest inventieve mathematicus die het oude België bij haar geboren heeft zien worden" – en Georg Schönberger doceerde hij mathematica in Praag. Tussendoor had hij echter enkele jaren, van 1631 tot 1634, in Olomouc filosofische en theologische vakken gedoceerd¹⁵.

11 "Scribunt Praga futurum fortassis brevi, ut Caesar nostros expetat ad collegia nova Wratislaviae in Silesia, et Olmutiae in Moravia protinus constituenda. Ego nihil promittam sane, qui egre invenire possum Oeniponti necessarios, ac me non parum miseret Collegiorum, praesertim Tyrnaviensis, ubi multi lectores desiderantur. Utinam e Germanis aliqui nobis remittantur in hac tanta inopia et necessitate" (Canisius, *Epistulae et acta* III, p. 390).

12 É. de Guilhermy, *Ménologe de la Compagnie de Jésus: Assistance de Germanie* (Paris: Leroy, 1899), II p. 231.

13 J. Kolaček, *Zilver en zwart [Stříbrný a černý]* (Berchem: Sorores Christi, 1996).

14 P. Ribadeneira, e.a., *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu*, Roma: 1676 (Reprint: Gregg, 1969), p. 755.

15 H. Bosmans, "Théodore Moretus de la Compagnie de Jésus, mathématicien (1692–1667)",

Dankzij de bemoeienissen van bisschop Vilém Prusinovský kwamen de jezuïeten ten slotte toch naar Olomouc. In 1565 ontstond er een eerste kleine nederzetting rond Johann Ascherman. Enkele maanden later wilde de bisschop de kathedraalschool aan de eerder weigerachtige patres toevertrouwen. In oktober 1566 werd uiteindelijk een eigen jezuïetenschool opgericht. In 1569 werd het college naar het franciskanerklooster overgebracht. In 1572 werd de Academia als een studium universale met een convict voor adellijken en studenten ('convictus nobilium et alumnorum') erkend. Bovendien werd er naar het model van het Romeinse Collegium Germanicum ook een convict voor studenten uit de Skandinavische en Noordelijke landen gesticht. Olomouc werd zo één van de belangrijkste jezuïeten-communiteiten in de toenmalige Oostenrijkse provincie. Hoe zat het nu met de Nederlandse aanwezigheid bij die eerste jezuïeten? Om de inventaris op te maken steun ik mij op een onderzoek van de zogenaamde *Catalogi triennales* die in het Romeinse jezuïetenarchief bewaard worden. Om de drie jaar werden naar Rome de catalogi van de leden van de communiteiten en de provincies gestuurd. Deze documenten zijn interessant omdat zij dikwijls bondige mededelingen over de leeftijd, de gezondheidstoestand, de vorming binnen en buiten de SJ, de functie en zelfs de begaafdheden en de apostolische bruikbaarheid van de leden bevatten. Voor de periode 1551–1640 werden de catalogi van de Oostenrijkse provincie door pater Ladislaus Lukács in de *Monumenta Historica Societatis Iesu* gepubliceerd¹⁶. De eerste geconstitueerde gemeenschap in Olomouc, zoals ze er in augustus 1566 volgens een door de visitator Nadal opgestelde catalogus uitziet, staat onder de leiding van de Spaanse rector Hurtado Pérez (*Mula/Cartagena 1527 c – i. Alcalá 1553 – † Olomouc 1594) die het college veertien jaar lang tot in 1580 "met voorzichtigheid en wijsheid"¹⁷ zou leiden en er dan tot zijn dood in 1594 als zielzorger en als biechtvader van bisschop Stanislav Pavlovský werkzaam zou zijn.

In de eerste catalogi vinden we geen Nederlanders. De naam van de eerste Nederlandse jezuïet die in Olomouc werkte, duikt op in de lijst van 1572. Paulus Schodaes (van der Schodeye¹⁸), "flander" uit Ronse, is er vermeld als titularis van de tweede hoogste klas, de "humanitas" of "poesis". Hij zou echter spoedig naar België terugkeren en stierf veel later, in 1606, in Antwerpen. De eerste Nederlandse jezuïet in Brno is Leonardus Corcelius, "brabantinus". Hij was er

in: *De Gulden Passer* 6 (1928), p. 57–162. Citaat over de Saint Vincent, p. 60.

- 16 Ik onderzoek de *Catalogi triennales* die in het Archief van orde te Rome bewaard zijn onder de verwijzing, Germaniae 131, Bohemia 89 en Austria 24 en 25. Voor de Oostenrijkse catalogen, MHSJ 117 (1978) en 125 (1982). Deze verzameling is echter niet volledig.
- 17 A. Kroess, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, 2. Bde, (Wien: Opitz, 1910), I, p. 506.
- 18 In de matricula van de Leuvense universiteit, IV, 55, 57, vindt men een Willem van der Schodeye, Rothacensis, Cameracens. dioces., dus eveneens uit Ronse. Zie MHSJ 117, p. 357, n. 9.

in 1584 "minister", d.i. verantwoordelijke voor de materiële aangelegenheden in dit belangrijke vormingshuis. Hij stierf er in dienst van de pestlijders in oktober 1584. Zijn persoonlijkheid wordt door Schmidl ten zeerste geloofd¹⁹. In de lijsten van Olomouc en Brno duiken er dan nog een dertigtal namen op. Het ware niet zeer boeiend hier enkel een namenlijst te bieden. Enkele namen laten trouwens niet veel sporen na. In enkele gevallen gaat het om jonge mensen die in het novitiat te Brno hun eerste vorming doormaakten. Laat mij Georgius van der Boon, "hollandus" uit Delft en een Johannes Goyer uit Overijssel, i.c. uit Zwolle, vermelden die in Wenen in de orde werden aanvaard en in Brno in 1597/1598 samen hun novitiat deden. Interessant is dat zij op de vraag naar hun taalkennis blijkbaar een verschillend antwoord gaven: Goyer spreekt "belgica" en van der Boon vermeldt "hollandica"²⁰. Ook de gebroeders Lamormaini, Willem, die later biechtvader van keizer Ferdinand II zou zijn, en Henricus, deden er respectievelijk in 1590/1 en 1597/8 hun novitiat: zij stamden uit een adelijk geslacht uit Dochamps-Lamorménil in het huidige Belgische Luxemburg. Hun verdere carrière als invloedrijke biechtvader en provinciaal of geestelijke schrijver verloopt echter in andere steden van het keizerrijk.

Belangrijk voor de stichting waren uiteraard de rectoren. Zoals de provinciale oversten waren ook de huisoversten in deze eerste jaren een internationaal gezelschap. Zo waren er van de negen eerste rectoren in Olomouc drie "Nederlanders". We vermelden Bartholomaeus Viller (1585 VIII 9-1590 IV 14), Petrus Torrentinus, (1595 X 28-1599 X 1) en Johannes Decker (1607 VI 16-1614 VI 14).

Bartholomaeus Viller werd in 1552 te Bastogne geboren en trad in 1558 in Keulen in de orde. Hij was rector in Olomouc van 1585 tot 1590 toen hij provinciaal van de Oostenrijkse provincie werd. Hij stierf, emeritus senex – 86 jaar oud waarvan 67 in de orde – in Graz op 21 april 1626. Uit de beoordeling die de catalogi reeds vanaf het begin geven, blijkt duidelijk dat hij op vele gebieden begaafd is. Bij de allereerste vermelding luidt het reeds: "iuvenis valde modestus, utcumque sanus et ingeniosus – een bescheiden jonge man, gezond en begaafd"²¹. Hij krijgt het volle vertrouwen en de vele verantwoordelijkheden die hij te dragen had, bewijzen dat hij de verwachtingen niet beschaamd heeft. Gedurende zijn rectoraat heeft hij, weliswaar vruchteloos, geprobeerd om de academie een soliedere economische grondslag te geven en zo een eventuele uitbreiding tot een volwaardig studium generale dat meer zou bevatten dan een filosofisch studium en een onderricht in de casus conscientiae mogelijk te maken. Deze pogingen bleven vooralsnog vruchteloos wegens de spanningen tussen de jezuïeten enerzijds en bisschop Pavlovský met zijn kapitel anderzijds

19 J. Schmidl, *Historiae societatis Jesu provinciae Bohemiae*, I–III, (Pragae: Ferdinandaeum, 1747–1754), I, v, n. 107, p. 506.

20 Archivum Romanum S.I. [= ARSI]: Austria, 24, anno 1597.

21 MHSJ 117, p. 100.

omtrent de toewijzing van het benediktinessenklooster van Pustoměř aan de jezuïeten en de neergang van de katedraalschool²². Als provinciaal overste zou hij uiteraard verder betrokken blijven bij de lotgevallen van het college.

Na een Duitse rector, Johannes Wernerus Garten (Horti) (1590–1595), volgt een Nederlander, Petrus Torrentinus. Hij bestuurde het college van 1595 tot 1599. Als men zijn levensloop bekijkt, is het duidelijk dat hij een hoofdfiguur is in ons verhaal. Torrentinus – "Ruremondensis" naar het diocees waarin hij geboren is²³ – wordt als "Geldrus", Gelderlander, aangeduid maar stamt uit het thans Limburgse Venray, "ex Venradio"²⁴. Als hij in 1584 – goed gezond ('bonae valetudinis') – in Olomouc aankwam om er "regens", d.w.z. leider van het seminarie te worden, was hij 36 jaar oud en sinds 1573 lid van de orde. Hij is dus rond 1548 geboren. Grammatica, talen ('literas humaniores') en wijsbegeerte heeft hij vóór zijn intrede gestudeerd. Hij is licentiaat in artes. Het feit dat hem de hoogste klassen van het college, de zogenaamde "retorica" en "humanitas" toevertrouwd worden, bewijzen zijn vertrouwdheid met de klassieke talen. In de catalogi vinden we trouwens een beoordeling die zegt, dat hij "mediocris" – middelmatig – is in filosofie en theologie maar beter in Latijn en Grieks. Bovendien bezit hij talenten voor het onderwijs, voor de menselijke omgang en voor het bestuur ('talenta ad docendi, conversandi, gubernandi'). Hij is goed geaard en gemakkelijk in de omgang ('natura bona et facilis'). Vanaf 1584 en tot het einde van zijn leven in 1614 zal deze Geldersman werkzaam zijn in Olomouc of in Brno. Van 1589 is hij eerst minister en een jaar later reeds rector en novicemeester in het vormingshuis te Brno. Van 1596 tot 1599 is hij rector in Olomouc. Daarna zal hij tot 1603 in Olomouc verschillende apostolische taken uitoefenen. In de catalogi worden bestuurder ('regens') van het convict, geestelijke vader, biechtvader en bestuurder van de mariacongregatie vermeld. Vanaf 1604 is hij tot aan zijn dood op 5 januari 1614 rector in Brno en was aldus nauw bij de door Kardinaal Frans von Dietrichstein gewilde verbouwingen van het college betrokken. Johannes Schmidl heeft in een samenvattend "in memoriam" in zijn tot stichting geschreven *Historia Societatis Jesu Provinciae Bohemiae* niets dan de hoogste lof voor Torrentinus. In zijn carrière als overste werd hij van harte het model voor zijn kudde, 'factus forma gregis ex anima': "nooit zou hij overmatig aan zijn oordeel vasthouden, maar hij oordeelde dat de wijsheid er grotendeels in bestond, om zijn bevelen aan het verstand van de onderdanen aan te passen, zodat ze iets opleggen aan wie hem altijd en in alles genegen zijn en de bevelen bereidwillig aanvaarden"²⁵.

22 Kroess, I p. 507–516.

23 MHSJ 117, p. 385 (15).

24 MHSJ 117, p. 454 (3). In: MHSJ 117, p. 420 (16): "ex Vancadio".

25 "Nunquam in suo sensu abundavit, sed magnam esse partem prudentiae existimavit, imperia sua subjectorum ingeniis accommodare, ut semper et omnia volentibus, et iussa prompte recipientibus imperant", Schmidl, II, p. 734. Zie II, v, 56, p. 733–736. Zie ook: É. de Guilhermy, *Ménologe de la Compagnie de Jésus: Assistance de Germanie II/1*, p. 15–17.

Schmidl heeft overigens een heel verhaal over zijn heiligheid, over wonderen en de verwezenlijking van voorspellingen na zijn dood. Toen men in 1734 de kerk geruimd heeft voor de nieuwbouw heeft men vastgesteld, zo meldt Schmidl, dat het lichaam van Torrentinus niet vergaan was. Petrus Torrentinus kan terecht als één van de belangrijkste persoonlijkheden van de orde in Tsjechië beschouwd worden.

In Olomouc werd Torrentinus in 1599 opgevolgd door een Spanjaard, Petrus Kiménes. Na hem volgde opnieuw een Nederlander, de Frans-Vlaming, Johannes Decker (Deckerius)²⁶, 'magni vir ingenii, & et studii indefessi, rarae probitatis & innocentiae' (= een man met een grote begaafdheid, een onvermoeibare toeleg op de studie, een zeldzame rechtschapenheid en onbaatzuchtigheid)²⁷. De zoëven geciteerde *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu*, die ook wel tot stichting van de confaters moest dienen, heeft niets dan uitbundige lof voor de deugden, de eruditie en de welbespraaktheid van Deckerius. Hij werd op 27 december 1560 te Hazebroek geboren. In zekere zin is hij de meest bekende van de rectoren van Olomouc, al was het niet omwille van dit rectoraat dat slechts een zevenjarig intermezzo was in een carrière die zich hoofdzakelijk aan de universiteit van Graz afspeelde. Daar stierf hij op 10 januari 1619. Na zijn studies te Douai werd hij in 1579 te Napels als novice in de orde opgenomen. Na zijn priesterwijding te Rome werd hij professor van filosofie en theologie, eerst te Douai en daarna te Leuven. Daarna vertrok hij naar de Oostenrijkse provincie. In Graz werd hij in 1600 kanselier-studieprefect van de academie en professor van scholastische theologie. In 1607 vertrok hij als rector naar Olomouc en bleef er tot 1614. In Graz beëindigde hij zijn carrière, opnieuw als 'cancellarius', in gezelschap overigens van de reeds eerder vermelde Willem Lamormaini, als rector en Bartholomeus Villerius. Zijn onderricht en wetenschappelijk werk mondde uit in verschillende publicaties waarvan de belangrijkste een lijvige theologische verhandeling was over de geboorte- en sterfdatum van Christus: *Theologicarum Dissertationum mixtim et Chronolicarum, in Christi Theanthropi natalem seu de primario ac palmari divinae, ac humanae Chronographiae vinculo, qui est annus ortus, ac mortis Domini, atque universa Iesu Christi Oeconomia* (3 vol.). De druk van dit werk werd echter op bevel van zijn oversten gestaakt en het tractaat bleef enkel als handschrift bewaard.

De Nederlanden stuurden echter niet alleen rectoren naar Olomouc en Brno. Daarom wil ik nog enkele andere namen uit de lijst halen. Ik begin met een confrater die er klaarblijkelijk minder geluk had. Theodoor Uytgeest (Vitgeest, Witgeest, Wietgeth (!), Weitkehth, Wythgeher, Wietgehest, Utgeest, Vegest) –

²⁶ Ribadeneira, *Bibliotheca...*, p. 437–439; C. Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, (Bruxelles: Schepens/Paris: Picard, 1891), II, p. 1869–1873; *Biographie nationale... de Belgique*, (Bruxelles; Thiry, 1872), III, p. 868–869.

²⁷ Ribadeneira, *Bibliotheca...*, p. 437.

Leidensis flander²⁸ / holandus²⁹ – was rond 1559 in Leiden geboren. In 1581 trad hij na één jaar theologie als vijftiengjarige, tesamen met twee andere Vlamingen overigens, Jacob Werniers uit Oudenaarde en een Frans van Balen (Balensis) in Brno in de orde in. Hij was in 1584 te Olomouc leraar van de vierde klas (*syntaxis of prima grammatica*). Hij werd daarna verplaatst naar Wenen, eerst als biechtvader in St. Bernard, en daarna naar het college waar hij als 'valetudinarius' voor zijn gezondheid te zorgen had. Vanaf 1592 verbleef hij verschillende jaren in Brno, eerst als 'magister syntaxeos', maar een jaar later opnieuw als 'valetudinarius', en dan weer als leraar van de syntaxis. In 1599 en 1600 zorgt hij in Olomouc voor zijn gezondheid. In de catalogoog lezen we: "non valet pro officii ob laesionem cerebri" (= hij is niet geschikt voor taken wegens een hersenletsel), wat dit ook moge geweest zijn. Als 'valetudinarius' vinden we hem vanaf 1601 in het college van Chomutov. De wankelheid van zijn gezondheidstoestand blijkt ook uit het feit, dat hem op een bepaald ogenblik verboden werd de mis te lezen³⁰. Toch mocht hij ook weer tussendoor naar zijn "syntaxis"-klas om er Ovidius' brieven uit Ponza (*de Ponto*), Cicero's *Epistolae familiarium* en Despauters grammatica te verklaren³¹. In 1615 werd hij minister. Hij stierf in 1622 te Chomutov. Blijkbaar maakte hij gedurende zijn leven verschillende diepgaande depressies door. In 1597 vinden we in de catalogoog de volgende vrij scherpe beoordeling over de 38-jarige en reeds volop gevormde Uytgeest: "mediocris ingenii, iudicio ac prudentia leve, experientia nullius, complexionis melancholica, nec ad gubernandum nec ad docendum idoneus" [= middelmatig begaafd, licht in oordeel en wijsheid, zonder ervaring, melancholisch van aard, niet geschikt om te besturen noch om te onderwijzen]³². Toch verscheen hij telkens opnieuw in de syntaxis klas, die hem toch vertrouwd moet geweest zijn. In de laatste jaren was hij in Kommotau minister van de communiteit.

Georgius d'Oyenbrugge (Oensbrugge)³³ uit de familie van de Heren van Duras in Limburg en zoon van de grootmaarschalk van het Land van Luik, geboren in 1548, trad als magister artium en baccalaureus in de theologie in 1567 in Leuven in de orde. Hij ontwikkelde een belangrijk curriculum in de orde, daar hij in 1594 provinciaal van de Belgische provincie werd en vanaf 1597 tot zijn dood in 1607 assistent van de Germaanse assistentie in Rome was. Zijn verblijf in de Oostenrijkse provincie was dus een – weliswaar niet onbeduidend – intermezzo. Hij was immers een jaar lang rector in het belangrijke college van Graz (1586–1587). In Olomouc was hij in 1583 onder

28 MHSJ 117, p. 388 (20).

29 MHSJ 117, p. 420 (22).

30 MHSJ 125, p. 9: "cui interdictum sacrum celebrare...".

31 Vgl. *Catalogus lectionum collegii Olomucensis* (1566), in: MHSJ 108, p. 566.

32 ARSI: Austria, 24, anno 1597 (Brno).

33 MHSJ 117, p. 418 (7); p. 439 (1); A. Poncelet, *Nécrologe des Jésuites de la Province Flan-dro-Belge*, p. 20, noot 7.

meer bestuurder van het seminarie, nadat hij eerder professor van de twee hoogste klassen (Rhetorica en Humanitas) was geweest.

De goedgeaarde (*natura bona*³⁴) maar ziekelijke Lambertus Fabius (Lefèvre)³⁵ heeft in Olomouc een belangrijker rol gespeeld en de verantwoordelijkheden die hem werden toevertrouwd, bewijzen dat het over hem gevelde oordeel terecht is; "Vir apprime religiosus juxta ac eruditus" [= een zeer religieus en geleerd man]³⁶. Hij stamt uit Limont bij Borgworm (Haspengouw, Luik), waar hij rond 1548 geboren was. Hij sluit na de beëindiging van zijn studies als magister artium (1569) in Leuven in 1570 aan bij de orde. Van 1570 tot 1578 onderwijst hij in verschillende humaniora klassen in Doornik en Cambrai. In Graz studeert hij theologie. Hij doceert gedurende enkele maanden controverstheologie en verklaart de paulijnse brieven te Olomouc. In 1584 is hij als "valetudinarius" in Olomouc, waar hij toch ook geestelijke vader is en na een kort verblijf in Graz van 1589 tot 1591 nogmaals controverstheologie en ook filosofie doceert. In 1592 verhuist hij naar Praag waar hij tot aan zijn dood in 1596 professor is van controverstheologie en biechtvader van onder meer de franssprekenden ('confessarius gallorum').

Een bijzondere vermelding in Schmidl kreeg de Gentenaar Judocus Brandt. Als 'licentiatus artium' van de universiteit van Douai trad hij in 1579 te Wenen in de orde in. Hij was in 1583-1584 in Olomouc leraar in de retorica-klas en later van 1599 tot aan zijn dood in 1601 (20 december) als professor van filosofie. Schmidl looft hem vooral voor zijn uitmuntende kennis van de klassieke letteren. Hij besteedde zijn jaren in het gezelschap vooral in het onderrichten van de jonge studenten, "audabiliter et ad fructum"³⁷.

Er zouden nog andere personen te vermelden zijn. De goed gezonde ("robustus alioqui et optimaе complexionis") Nicolaas Becanus (van der Beek) uit 's Hertogenbos, die onmiddellijk na zijn priesterwijding in Wenen in maart 1574 naar Olomouc gezonden werd om er "praefectus seminarii episcopalis" te worden. Het verblijf was echter van korte duur, daar hij er reeds enkele maanden later, in november 1574 stierf aan de pest³⁸. De rustige [*natura sedata*] maar niet buitengewoon begaafde Petrus Dionanti uit Hoei, diocesis Luik, de opvliegende (*natura excitata*) Petrus Gras uit Antwerpen, de zwijgzame Gerard Pollart uit het Luikse, de goedmoedige Brabander Franciscus Gilius, of Cosmas Nicolaus uit Balen bij Turnhout, de Gentenaar Laurentius Bruyckerius die meer dan gemiddeld begaafd was voor wijsbegeerte en theologie, Franciscus Bellerus uit Mol, Franciscus Fabricius uit Leuven, die in

34 ARSI: Austria, 24, anno 1590.

35 MHSJ 117, p. 419 (12).

36 Schmidl, II, 1, p. 116.

37 "Vixit in Societate annos tres ac viginti: quos partim in Theologia addiscenda; partim in Philosophia, maxime literis humanioribus, quibus excelluit, studiosae juventute tradendis, laudabiliter et ad fructum impendit", Schmidl II, iii, n. 79, p. 259.

38 MHSJ 117, p. 366 (23).

1583 tijdelijk plaatsvervanger van de novicemeester te Brno was en blijkbaar gedurende enkele jaren met lof in Olomouc gewerkt heeft maar in 1597 te Fulda een heldhaftige dood in dienst van de pestlijders stierf³⁹.

Toen ik aanvaardde om te spreken over de Nederlandse jezuïeten die aan de wieg stonden van de stichtingen in Olomouc en Brno kon ik me terecht afvragen of ik me niet in een hachelijk avontuur waagde. Wat zou ik vinden? Of het onderzoek de moeite waard was, kunnen de lezers beter beoordelen. Ikzelf was aangenaam verrast door de oogst.

De aanwezigheid van jezuïeten uit de Lage Landen is eerst en vooral te danken aan de uitzonderlijke internationaliteit en mobiliteit van het apostolaat in de eerste generatie. Tevens werden de effectieven in functie van de noden herverdeeld. In dit licht hadden Bohemen en Moravië wegens de bedreigde situatie van de katholieke kerk reeds in de ogen van Canisius een prioriteit. Nationale grenzen betekenden minder voor hen dan voor ons en wanneer men de catalogi bekijkt, ziet men vlug dat een jezuïetencommunity in die jaren een bonte bedoening was, waarin zelfs Britten en Skandinaviërs niet ontbraken. Wat ik echter over Nederlanders vertelde, zouden anderen met het zelfde recht maar in beperktere mate kunnen doen voor Italianen en Spanjaarden. Toch dacht de Nederlander Canisius met voorkeur, naast Duitssprekenden ook aan Nederlanders voor het werk aan het andere einde van het Habsburgse Rijk.

Voor de meeste scholastieken, broeders en patres die we ontmoet hebben, was het verblijf in Olomouc of Brno zeer kort, slechts een tussenhalte op weg naar andere bestemmingen en naar andere nederzettingen in de Oostenrijkse provincie of elders tot in hoge functie in de Nederlanden of in Rome. Slechts enkelen hebben zoals Petrus Torrentinus een groot deel van hun jezuïetenleven in Tsjechië doorgebracht. Enkele Nederlanders waren belangrijk omdat ze gedurende verschillende jaren deze stichtingen als rector geleid hebben en zo direct de lotgevallen in soms moeilijke momenten hebben beïnvloed.

Het ware interessant om aan de hand van de gegevens in de catalogi het taalprobleem te analyseren. Door de relatief korte verblijven in Moravië en de grote mobiliteit is het niet zeer waarschijnlijk dat met uitzondering van enkelen de Nederlanders veel Tschechisch geleerd hebben. In de orde behielp men zich met Latijn – dat de officiële en gemeenschappelijke taal van het onderwijs was. Vele patres kwamen uit Duitssprekende gebieden en deze taal zal naast het Latijn aanvankelijk wel vrij dominerend geweest zijn. Anderzijds moet worden gezegd dat de kennis van de landstaal aangemoedigd werd omdat deze het apostolaat mogelijk moest maken.

"Vijftig jaar neerlandistiek in Moravië in duizend jaar betrekkingen met de Lage Landen": ik had iets te vertellen over één enkele episode in deze betrekkingen. Ook al waren de bijdragen van deze jezuïeten niet spectaculair, ze

39 Zo bij Schmidl (II, ii, 30, p. 139): "postquam Olomucii plusculis annis laudate conversatur". Dit verblijf in Olomouc vindt men echter niet terug in de verschillende catalogen. – De beschrijvingen van de geaardheid van de patres in deze paragraaf komen uit de catalogen die in het archief SJ te Rome bewaard zijn.

waren in de alledaagsheid van hun apostolaat en door de opbouw van een wel geordend humanistisch onderwijs, waartoe twee andere Vlaamse humanisten door hun taalboeken een bijdrage leverden – de Ninovenaar Johannes Despauterius (ca. 1480–1520) voor het Latijn en de Diestenaar Nicolaas Clenardus (1495–1542) voor het Grieks en het Hebreeuws – niet onbeduidend. Hun inspanningen zouden leiden tot de oprichting van volwaardige universiteiten, waar 400 jaar na de dood van Petrus Canisius – de Nijmegenaar – die door de oprichting van het college van Praag de eerste steen van het jezueïtenonderwijs in Tsjechië legde, tot verdediging, wederopbouw en bevestiging van de katholieke kerk in een troebele tijd maar ook als wezenlijke bijdrage tot de "humanitas" in dit land en 50 jaar sinds de oprichting van de sectie neerlandistiek, beide feiten herdacht worden. Dat ik als jezueïet uit de Lage Landen tot deze viering een steentje kon bijdragen, moge een hulde zijn aan mijn confraters uit de zestiende eeuw. Dit stemt me dankbaar.

Appendix:

Preek van prof. dr. Jos Vercruyse op zondag 26 oktober 1997 tijdens de door hem in het Nederlands opgedragen hl. mis in de universitaire (jezuïeten)kerk van Maria-ter-Sneeuw te Olomouc

"Wat wilt ge dat ik voor u doe?"

De blinde antwoordde Hem: "Rabboeni, Meester, maak dat ik zien kan."

En Jezus sprak tot hem: "Ga, uw geloof heeft u genezen."

Blinden komen veelvuldig voor in het evangelie, zoals ze waarschijnlijk ook veel voorkwamen op de wegen in Jezus' tijd. Maken dat ze weer kunnen zien, is in het evangelie een teken dat het Rijk Gods aangebroken is en dat het volk verlost is uit de ballingschap: "dan worden de ogen van de blinden ontsloten" (Jesaja 35:5). Zo had Jesaja het aangekondigd. Zo herhaalt Jezus het, wanneer Hij in Nazareth zijn zending begint: "De geest des Heren is over mij gekomen... om aan de blinden te verkondigen dat zij zullen zien" (Lucas 4:18). Met Jezus was deze dag in vervulling gekomen. Daarom vindt men in het evangelie verschillende verhalen van genezingen van blinden, zoals we het ook vandaag hoorden. Terecht konden de leerlingen van Johannes de Doper aan hun gevangen meester melden wat ze gezien hadden: "blinden zien..." (Lucas 7:22). Toch is hier meer dan een verhaal over het fait divers dat wie eerst blind langs de weg aan het bedelen was, dit nu niet meer hoeft te doen omdat hij nu zijn ogen weer behoorlijk kan gebruiken. Het verhaal heeft een dubbele bodem: "zien" betekent ook dat zij nu geloven en de diepere zin begrijpen van wat er gebeurd is. Omdat ze "zien" en "geloven" sluiten ze zich aan bij Hem en worden ze gelovigen. Nergens wordt dit zo nadrukkelijk verhaald als in het negende hoofdstuk van het Johannesevangelie waar de genezing van een blinde parabel wordt om de weg naar het geloof en het leerlingschap te verhalen. Daarom kunnen ook de lichamelijk zienden dit gebed bidden: "Rabboeni, Meester, maak dat ik zien kan" en vragen om meer inzicht en geloof.

"Maak dat ik zien kan..." Wat verstaan we onder dit zien? Verkiezen we soms niet een beetje blind en beneveld te zijn? Was het niet Erasmus die ironisch en niet gans ten onrechte in de Lof der Zotheid beweerde dat een mens een beetje dwaas moest zijn om zinnig en gelukkig te leven? Toch zal niemand dit gaarne toegeven. Meer mensen zullen zich openlijk tot het 'aufklärerische' ideaal van het scherpe en illusieloze zien en kennen van de rede bekennen. "Maak dat ik zien kan..." zoals de dingen wetenschappelijk zijn, positief en exact, zonder franjes en illusies – zonder opium. Er is wat we zien, waarnemen, analyseren en verklaren kunnen. "Maak dat ik zien kan..." om van alle vormen van duisternis overgeplaatst te worden in het licht van de volle werkelijkheid.

En toch zou dit weleens als het scherpe licht in een enge kamer kunnen zijn, dat verblindt en blind maakt voor een dieper inzicht, een geestelijk begrijpen van de diepere zin van het leven. Wanneer de Latijnen spreken van 'inzicht' en 'begrijpen' gebruiken ze het woord 'intelligere', 'intellectus', het 'intus leggere' – 'zien en verstaan wat inwendig is'. "Maak dat ik zien kan..." wordt dan vragen om aandachtig te zijn voor wat in de mens aanwezig is en hij ervaart en wat hem feitelijk overstijgt. Het is aandachtig zijn voor wat Augustinus het 'intimus intimo meo' noemt: dat wat in ons inniger is dan ons eigen innerlijkheid. 'Der Grund', de grond van het bestaan, noemde Tauler dit. Het is aandacht hebben voor het 'geheim' en het 'mysterie' in ons leven en in het leven van de anderen. En met mysterie en geheim bedoelen we niet iets merkwaardigs of buitenissigs, maar wel de 'diepte' die ergens onuitsprekelijk is en toch zo allerpersoonlijkst nabij is, groter dan ons hart.

Wie dat aanvaardt zal meer eerbied krijgen voor de mens met wie hij leeft, omdat hij ook in hem iets van die allerpersoonlijkste kern zal kunnen erkennen, waaruit deze andere leeft en zelfs anders leeft en denkt dan ik. Dan zal ik hem lief kunnen hebben als mijzelf, omdat ook hij een persoon is en 'ik' kan zeggen.

Wie voor deze aanwezigheid aandachtig geworden is, zal op het spoor komen van het geloven in God: wie 'geestelijkheid' in zichzelf ontdekt, zal waarschijnlijk open kunnen staan voor de diepere geestelijkheid die hem draagt en zijn horizon verwijdt – opnieuw, niet naar het vreemde, wel naar het diepere en daarom mysterieuze, dat onuitsprekelijk blijft en nooit volop zichtbaar wordt. Jan van Ruusbroec spreekt over God en onze kennis, spreekt van hem als over een "doncker klaar". En toch heeft de Christen een eigen naam voor wie groter is dan ons hart. Dieper dan onszelf is er een goddelijke werkelijkheid die zich openbaart in tekens, in het evangelie over Jezus Christus, en ons door zijn getuigenis in de tekens en in de eigen geestelijke innigheid op weg zet naar een persoonlijke werkelijkheid die ons draagt en ons lichtend door het wel en wee van elk leven voert.

"Maak dat ik zien kan..." is dan een bede die voor elk van ons een avontuur opent om te zien, te kijken, te schouwen en in alles aandachtig te zijn voor het geestelijke en goddelijke dat ons overstijgt omdat het ons diepste zelf is, die openheid is voor geloven, hopen en liefde, voor de andere en voor God.